

tasavvur

tekirdagilahiyatdergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2021, c. 7, s. 1: 273-296

**Hız. İbrahim'in Subjektif Bir Dini Tecrübesi Olarak Kurban Vakası ve
Toplumsallaşma Bağlamında İzahı**

Abraham's Subjective Religious Experience (The Case of Sacrifice) and Its
Explanation in the Context of Socialization

Sıddık AĞÇOBAN

Dr., Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Felsefe ve Din Bilimleri, Din Sosyolojisi Bilim Dalı

Dr., Kırklareli University, Faculty of Theology,

Department of Philosophy and Religious Studies, Sociology of Religion

Kırklareli / TURKEY

s.agcoban@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-1644-8067

DOI: 10.47424/tasavvur.883323

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Eylül/ September 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atf / Citation: Ağçoban, Sıddık. " Hz. İbrahim'in Subjektif Bir Dini Tecrübesi Olarak Kurban Vakası ve Toplumsallaşma Bağlamında İzahı". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021): 273-296.

İntihal: Bumakale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected. web:http://dergipark.gov.tr/tasavvur|mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright ©Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Dinlerin nesnelleşme (toplumsallaşma) süreçleri genellikle kurucunun veya peygamberin kişisel tecrübesini aktarmasıyla başlar. Böylece kişisel dini tecrübe inananlardan oluşan bir topluluk sayesinde nesnel bir dünya haline gelir. Ancak peygamberin tüm dini tecrübeleri nesnelleşebilir nitelikte olmayabilir. Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye yöneldiği vaka bunlardan biridir. Yani bu olay Hz. İbrahim'e özgü bireysel ve subjektif bir dini tecrübedir. Bu yüzden de aslında toplumsallaşması beklenemez. Ama yine de dini kişilikler söz konusu olduğunda toplum istisnai tecrübeleri toplumsallaştırmanın bir yolunu bulabilir. Söz konusu kurban vakasında toplum bu yollardan birini kullanmaktadır. Bu çalışmanın iddiası şudur: Hz. İbrahim'in kurban tecrübesi sadece ona özgü subjektif bir vaka değil aynı zamanda görünüşü itibariyle de toplumsal bellekte olumlu karşılığı olmayan bir hadisedir. Oysa o bilhassa bu tecrübesi sayesinde inananlar tarafından bir iman kahramanı ve tartışılmaz bir örnek olarak görülür. Öyleyse onun görünüşte makuliyet sınırlarını zorlayan bu sıra dışı tecrübesi toplum için nasıl büyük bir kahramanlık referansına dönüştürülmüştür? Burada toplumun yeniden yaratım yeteneği devreye girer ve bu yetenek şöyle işler: Kelimelerle tasvir edilen şey aslında bir çocuğun kurban edilme sahnesidir. Fakat toplumsal bellek bu sahneyi yeniden kodlar ve bu sefer sahnede -aynı görseller bulunmasına rağmen- dramatik bir kurban sahnesi değil Allah'a saf bir imanla yönelmiş baba ve oğlu gözüktür. Sonuçta toplum Hz. İbrahim'i anlamak için devasa bir İbrahim'e dönüşmez ancak onun yüceliğinin harika bir kopyasını çıkararak herkesin önüne sermeyi başarabilir. Çalışmanın amacı kurban vakasının toplumsallaşma sürecini analitik bir yaklaşımla tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: İbrahim, Kurban, Subjektif Dini Tecrübe, Toplum, Toplumsallaşma, Dini Toplumsallaşma.

Abstract

Theobjectification (socialization) processes of religionsusuallybeginwiththe transfer of personalexperience of thefounderorprophet. Thus, personalreligiousexperiencebecomes an objectiveworld, thanksto a community of believers. However, not allreligiousexperiences of theprophet can be objectified. Thecase in which Abraham attemptedtosacrifice his son is one of them.

In other words, this event is an individual and subjective religious experience peculiar to Abraham. Therefore, actually it cannot be expected to be socialized. But when it comes to religious personalities, society can find a way to socialize exceptional experiences. In the case of sacrifice, the community uses one of these ways. The claim of this study is this: Abraham's experience is not only a subjective case specific to him, but also an incident that has no positive counterpart in social memory in terms of its appearance. However, he is seen by believers as a hero of faith and an indisputable example, especially thanks to his experience. So, how has his extraordinary experience, seemingly pushing the boundaries of reasonableness, turned into a great reference of heroism for society? Here society's ability to recreate comes into play, and it works like this: What is depicted in words is actually the scene of a child's sacrifice. However, social memory recodes this scene, and this time, even though there are the same visuals, appear on the stage the father and son, who have turned towards God with a pure faith, not a dramatic victim scene. After all, society does not turn into a gigantic Abraham to understand him, but can manage to make a wonderful replica of his greatness and put it in front of everyone. The aim of the study is to determine the socialization process of the case of sacrifice with an analytical approach.

Keywords: Abraham, Sacrifice, Subjective Religious Experience, Society, Socialization, Religious Socialization.

Giriş

Hız. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye yöneldiğine dair vaka semavi dinlerin tamamında değişik varyantlarıyla bulunur. Üç ayrı din Hız. İbrahim'i üç farklı şekilde yorumladıkları gibi kurban kıssasını da farklı şekillerde yorumlarlar.¹ Fakat vakanın asıl geçtiği yerler Tevrat ve Kur'an'dır.² Bundan dolayı da kurban hadisesinin Müslüman ve Yahudiler için ayrı bir önemi vardır. Konunun müslümanlar açısından asıl önemi kurban bayramı nedeniyledir. Kur-

¹ Bk. Ali İhsan Yitik, "Paylaşılmayan Ata: Hız. İbrahim", *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)* (Ankara, 2012), 541-550.

² Ömer Faruk Harman, "Hız. İbrahim, Hız. İsmail ve Kurban", *Hız. İbrahim*, ed. Ali Bakkal (Hız. İbrahim Sempozyumu, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2007), 152-153.

banın Hz. İbrahim'den kalan dini bir gelenek olduğu anlatılırken kurban kisasına özellikle başvurulur.

Türkiye'deki literatürde konunun bilhassa Dinler Tarihi ve Din Eğitimi alanında ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada ise konuya Din Sosyolojisi açısından yaklaşmıştır. Konunun bağlamı dini tecrübenin toplumsallaşması üzerine kurulmuştur. Spesifik iddiası ise tüm dini tecrübelerin toplumsallaşmasının mümkün olmadığı, bazılarının bilhassa kurucunun subjektif tecrübesi olarak kaldığı yönündedir. Kurban vakası da Hz. İbrahim'in yaşadığı subjektif bir vakadır. Ona özgü olduğundan mahiyeti tam olarak anlaşılabilir ve aktarılamaz. Bu yüzden de mesela namaz gibi toplumsallaşabilen bir vaka değildir. Çünkü namaz sadece Hz. peygambere özgü bir tecrübe olarak kalmamıştır. Başka kişiler de namaz kılmak suretiyle aynı tecrübeyi yaşamaya talip olabilirler / olmaktadır. Namazı dini bir tecrübe olarak kimin ne kadar ve ne surette yaşadığı tam olarak bilinemesi de o, toplumda uygulanabilir ve aktarılabilir bir ibadet olarak var olur. Üstelik o sadece fiili (görsel) olarak icra edilen bir ibadet olarak kalmaz, aynı zamanda onu yoğun bir dini tecrübe olarak yaşayan kişilerin varlığından da bahsedilir. Bunlar tam tamına Hz. Peygamber'in tecrübesini yaşamamış olsalar da onun minyatür benzerlerini yaşamış olabilirler.

Hz. İbrahim'in yaşadığı kurban tecrübesi namaz gibi başkalarının da uygulayacağı bir tecrübe değildir. Dahası toplumsal bellek bunun gerçek manası ve mahiyetini anlamak için gerekli olan doğrulayıcı referanslardan mahrumdur. Bir diğer ifadeyle bu vakayı doğru ameller kategorisine yerleştirmek ve üyelerini bunu yapmaya teşvik etmek için yeterli bilgi rezervine sahip değildir. Üstelik bu davranışın mahkûm edilmesi gerektiğine yönelik tutumunu, harekete geçmek üzere hazırda bekletir. Buna rağmen Hz. İbrahim'in kurban vakası söz konusu olduğunda inananlar topluluğunda bu deneyimi yüceltmek için güçlü bir istek bulunduğu görülür. Bu aslında bir tezattır. Çünkü vaka hem dramatiktir hem de toplumsallaşmaya uygun değildir. Buna rağmen toplumda yaygınlaşması için çaba gösterilir. Toplumun bu tezadı aşmak için bir yöntemi vardır. Bu yöntem sayesinde benzer vakaların faileri cani sıfatını yemekten kurtulamazken toplum Hz. İbrahim'e özgü olarak bir seferliğine bu olayı masumlaştırır ve Hz. İbrahim'i bir iman kahramanına çevirir. Bu makale toplumun bunu nasıl yaptığını ve nerden öğrendiğini ele almakta-

dır. Tıpkı kurban vakası gibi onun eşi ve küçük çocuğunu ıssız ve susuz bir araziye bırakıp gitmesi olayında da aynı durum söz konusudur.

Çalışmanın iddiası bilhassa Din Sosyoloji literatürü açısından önemlidir. Çünkü bu iddia; 1. Dini tecrübenin nesnelleşmesi konusunu somut bir örnekle ilişkilendirerek açık ve anlaşılır hale getirmektedir. 2. Toplumsallaşma kavramına yeni bir perspektifle yaklaşarak bireylerin toplumsallaşması ile tecrübenin toplumsallaşması arasındaki ayrımı netleştirmektedir. 3. Toplumda çok bilinen ve kullanılan bir kıssaya yeni ve özgün bir bakış açısı getirmektedir.

Burada bilhassa değinmek istediğimiz bir nokta daha vardır. Kurban vakası özellikle Türkiye’de formel ve informel dini eğitimde hiçbir rafinasyon sürecine tabii tutulmaksızın eğitim materyali olarak kullanılmaktadır. Bu bilhassa çocuklar söz konusu olduğunda bir pedagoji hatası olarak değerlendirilebilir. Çünkü burada bilgi kompleks bir süreçten geçer, bunu damıtmak için gelişmiş bir bilişsel yapı gerekir. Oysa çocuklar bu ayıklama araçlarından mahrumdurlar. Onlar somut vakaların arkasındaki soyut anlamları kavrayamayabilirler. Hz. İbrahim’in kahramanlık hikâyesi görünüşte “merhametsiz bir babanın” hikâyesine benzediği için yeteri kadar ayırım yapma becerisi gösteremeyebilirler. Bundan dolayı biz Türkiye’de din eğitiminde bu materyallerin hatalı şekilde kullanıldığını düşünmekteyiz. Nitekim söz konusu bu iki vaka ilkökul çağında hatta okul öncesi dönemde bile hiçbir süzgeç sürecine tabii tutulmaksızın üstelik daha da detaylandırılarak anlatılmaktadır. Eğitim kitaplarında bu vaka sadece anlatılmakla kalmamakta aynı zamanda bıçak, balta, çocuk figürleri eklenerek görselleştirilmektedir. Bu gerçek bir pedagoji hatası olabilir. Biz Din Eğitimi alanına giren bu konunun da incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Makalede Kuran kıssalarına da atıf yapıldığından Kuran kıssalarının mecazi mi yoksa hakiki mi olduğu tartışmasına girmenin yararlı olabileceği düşünülebilir. Fakat bu konunun Din Sosyolojisinin alanına doğrudan girmedini belirtmeliyiz. Bu, doğrudan doğruya Kuran çalışmaları mesela Tefsir alanına girmektedir. Fakat bu yazı açısından şu kadarını söyleyebiliriz: Kur’an kıssalarının mahiyetiyle onun ne dediği arasında muhakkak bir irtibat kuru-

labilir.³ Ancak bu çalışma Kuran kıssalarının ne dediğinden ziyade toplumun onu nasıl anlamlandırdığıyla ilgilidir. Toplum Kur'an kıssalarına karşı her zaman literal yaklaşmaz. Yani bazen lâfzî olarak anlatılan başka, mesaj olarak anlaşılan başka olur. İşte Hz. İbrahim'in kurban kıssasının toplumsallaşma süreci böyle bir durumu anlatmaktadır.

1. Dini Tecrübenin Toplumsallaşması

Bu başlık altında Hz. İbrahim ve Kurban vakasına giriş yapmadan önce konunun teorik temelleri ele alınacaktır. Diğer bir ifadeyle burada dini tecrübe ve onun toplumsallaşmasının ne olduğu üzerinde durulacak, toplumsallaşmayan dini tecrübe fikri bunun üzerine inşa edilecektir.

1.1. Dinin Toplumsallaşması

Toplumsallaşma (socialization) kişilerin toplumun norm ve değerlerini içselleştirmesi, toplumsal rollerini öğrenmesi ve böylece toplumun birer üyesi haline gelmesini anlatan bir kavramdır.⁴ Toplumun norm ve değerlerini içselleştirmek toplumsallaşmanın mekanik bir uyum süreci olmadığını aynı zamanda ruhsal ve bilişsel olarak da kişinin toplumla bütünleşmesini ifade ettiğini göstermektedir. Kişi, "toplumun kendine özgü davranış ve düşünce kalıplarına uygun olarak hareket etmeyi" ve toplumun "karakteristik dilini" de bu süreç içinde öğrenmektedir.⁵

Toplumsallaşma süreci din söz konusu olduğunda da benzer şekilde işlemektedir. Yani bireyler belli dini değerleri olan bir toplumda doğduklarında zamanla toplumsal mekanizma tarafından dindanlaştırılırlar. Bireyler de dini tercihleriyle ilgili kararlarını verirken bu mekanizmadan öğrendikleri referansları kullanırlar. Birey ile toplum arasındaki mecburi ilişkiden dolayı dini tercihlerin toplumsal mekanizmadan bağımsız olamayacağı düşünülmektedir. Öyleyse "belirli bir dinî toplumsallaşmadan bahsedilebilmesi için, süregelen

³ Bk. Tahsin Görgün, "Kur'an Kıssaları'nın Neliği (Mahiyeti) Üzerine", *Kur'an Sempozyumu (Fecr Yayınları)*, (1998), 25.

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 760.

⁵ Yakup Coştu [Coştu, "Toplumsallaşma ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapçioğlu (Grafiker Yayınları, 2012), 369, 371.

bir dini kültür ortamının veya geleneğin var olması beklenir.”⁶ Toplumsal tarih bu beklentinin her asırda doğrulanabileceğine dair kanıtlarla doludur.

Dinî toplumsallaşma tek yönlü değil karşılıklı etkileşimin gerçekleştiği bir süreçtir. Yani dini açıdan toplum bireyi etkilediği gibi birey de toplumu etkilemektedir. Mesela somut bir örnek olarak aileyi ele alacak olursak; dini sosyalleşmede aile çocuğun dini inançları üzerinde tek yönlü etkili değildir. Çocuk da ailenin dini tercihlerini etkileyebilmektedir.⁷ Bu da dini sosyalleşmenin karşılıklı, dinamik ve etkileşimli bir süreç olduğunu göstermektedir. Gene de toplumsallaşma söz konusu olduğunda sürecin ilk olarak toplum tarafından başlatıldığı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bebekler hazır bir ortama doğarlar ve doğdukları ortam ise aslında –toplumsallaşma anlamında– bir eğitim mekanizmasıdır. Çocuk doğar doğmaz hatta bazen doğmadan önce bile toplum bu mekanizmayı devreye sokar.

Dinin toplumsallaşması dini tecrübenin nesnelleşmesi anlamına ki bu bir din için hayati bir gerekliliktir. Aksi takdirde din, kurucunun⁸ veya peygamberin şahsi (subjektif) bir tecrübesi olarak kalır. Toplumsallaşması için ise dini tecrübenin aktarılabilir ve anlaşılabilir olması gerekir.⁹ Bu, aynı zamanda dini tecrübelerin cemaat oluşturma süreçlerinin de başlangıcıdır. Bu şekilde din tek bir kişiyle sınırlı kalmaz, başkalarına da sirayet etmek suretiyle kişiler arası bir karakter kazanır ve başkaları tarafından da bilinir hale gelir.¹⁰ Bir dinin ana esasları ve bütüncül yapısı söz konusu olduğunda bu doğrudur. Fakat bu, kurucunun tüm orijinal tecrübelerinin toplumsallaştığı ve dolayısıyla da nesnelleştiği anlamına gelmemektedir. İşte bu noktada toplumsallaşamayan yani nesnelleşemeyen dini tecrübeden bahsedebiliriz.

⁶ Coştu [Coştu, “Toplumsallaşma ve Din”, 375.

⁷ Darren E. Sherkat, “Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri”, çev. Özcan Güngör, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* VIII/3 (2013), 285.

⁸ Yazıda kullanılan ve daha çok Weberyen bir üslubu gösteren “din kurucusu” ifadesi peygamberden daha kapsayıcıdır. Bu yüzden de zaman zaman bu ifade tercih edilmiştir. İslam inancında peygamber kurucu değil tebliğci olarak görülür.

⁹ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 86.

¹⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 231.

1.2. Toplumsallaşamayan Dini Tecrübe

Toplumsallaşamayan dini tecrübeye somut bir örnekle başlayabiliriz. İslam dininde sadece Hz. Peygambere özgü olarak kalmış, nesnelleşememiş vakalar vardır. Bunlardan biri ve en meşhur olanı Miraç hadisesidir. Miraç sadece Hz. Peygambere özgü olan, mahiyeti tam olarak bilinemeyen ve aktarılamayan subjektif bir dini tecrübedir. O, Hz. Peygamber'in mânevî dünyasında gerçekleşmiş, kimsenin şahit olmadığı sadece Kur'an ve hadis nakilleriyle hakkında bilgi sahibi olunan olağan üstü bir vaka niteliği taşımaktadır.¹¹ Dini kaynaklarda aktarılan niteliği göz önüne alındığında Hz. Peygamber'den başkasının bu tecrübeyi yaşamasının ve bunun tam anlamıyla aktarılmasının imkânsız olduğu anlaşılır. Gerçi bazı sufi meşrep kimselerin Miraca benzer tecrübeler yaşadıklarına dair iddialar ileri sürmeleri ihtimal dâhilindedir. Fakat bu iddialar gerçek bile olsa, Miracın birebir aynısı değil onların yaşadığı ve Miraca benzettiği başka bireysel tecrübeler olarak değerlendirilmelidir. Yine müslümanların miracının namaz olduğuna dair alıntılarda da namazın temsili bir ifade olarak kullanıldığı açıktır. Miracın, gerçek mahiyetiyle, sadece Hz. Peygambere özgü olduğuna dair İslam dünyasında nerdeyse fikir birliği vardır. Kaldı ki zaten Miraç bir başkası tarafından da tecrübe edilebilir nitelikte olsaydı mucize olarak nitelendirilmezdi.

Burada somut bir örnek daha vermek istiyoruz. Kur'an'da, halk arasında "Hızır Vakası" olarak da bilinen dikkat çekici bir vaka nakledilir. Buna göre özetle, Hz. Musa kendisine Allah katında ilim verilmiş bir kişiye rastlar ve onun ilminden istifade etmek ister. Kişi, iç yüzünü kavrayamayacağı şeyler hususunda Hz. Musa'yı önceden uyarır. Birlikte yola çıkarlar, ilk olarak adam bir gemiyi deler, ikinci olarak karşılaştıkları bir çocuğu öldürür, üçüncü olarak da harabe bir duvarı bir neden yokken tamir eder. Hz. Musa her seferinde şaşırır, nedenini anlamaz ve adama neden böyle yaptığını sorar. Adam nihayet olayların iç yüzünü anlatır ve kendisiyle kalmaya güç yetiremeyeceğini belirterek Hz. Musa'yla yollarını ayırır.¹²

Bu vaka, toplumsal olan deneyimler veya bilgilerle toplumsal olmayanların ayırdına varmak açısından tipik bir örnektir. Hz. Musa toplumsal bilginin

¹¹ Salih Sabri Yavuz, "Mî'rac", *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2005), 30/134.

¹² Detay için bk. El-Kehf, 18/65-82.

muhababını temsil ederken diğeri öznel (subjektif) bilginin muhababını temsil etmektedir. Hz Musa'nın toplumdan öğrendiği bilgiler ona bazı şeylerin yanlış yapıldığını söylemektedir. Ve bunu öyle kuvvetli bir tonda söyler ki adama itiraz etmeyeceğine dair söz vermiş olmasına rağmen sözünde duramaz. Toplumsal tecrübe olayların izahlarını ortak bilgi havuzundan çeker çıkarır. O izahlarla vakalar arasında uygunluk bulamazsa yanlış olduğuna karar verir ve bunu üyesine bildirir. Buna göre, makul bir sebep yokken başkasının gemisi delinmez, masum bir insan öldürülmez, hatta sonucu itibariyle olumlu gözükmesine rağmen bir sebebe dayanmaksızın bir yerdeki hasarlı duvar tamir edilmez. Oysa seçilmiş kişinin bilgi havuzu kendisine özgüdür, öznel. O, doğru yanlış cetvelini topluma başvurmaksızın kendi bilgi havuzundan yola çıkarak belirler. Sonuçlar, toplumun öğrettikleriyle çelişse bile bunu sorun olarak görmez. Çünkü toplum onun için bir doğrulama ve onaylama aracı değildir.

Ancak toplum, onun onayına başvurmaksızın uygulamaya sokulan bilgiler hususunda oldukça tepkiseldir. Diğer bir ifadeyle kendi onayından geçerek makulleşmemiş bilgilere karşı duyarlıdır. Bu tip bilgilere dayanan tecrübeler konusunda da yaptırım uygulama gücüne sahiptir. Toplumun en çok bilinen yaptırım aracı yalnızlaştırma ve dışlamadır. Bunu da yine kendi onayladığı ve üyelerine aktardığı yöntemlerle yapar. Mesela "delilik" ve "sapkınlık" suçlaması onun bu anlamda en çok kullandığı yöntemlerdendir. Onun onayına başvurmaksızın hareket edenler bu suçlamalara maruz kalır ve dışlanır. Bu çok güçlü bir yaptırım aracıdır, buna yeteri kadar direnme gücü olmayanlar bunu göze alamazlar, alanlar da toplumdan izole edilme riskini üstlenmiş olurlar.

Aynı durum peygamberler için de geçerlidir. Hatta peygamberler tarihi toplumdan dışlanmanın örnekleriyle dolu bir tarihtir denilebilir. Mesela Hz. Peygamber -onu deli ilan etmek de dahil- kendi toplumunda bir çok dışlama ve yalnızlaştırma yöntemine maruz kalmıştır. Hatta bazı kaynaklara göre o vahyi almaya başladığında ilk endişelendiği hususlardan birisi toplumun yalnızlaştırma girişime karşı savunmasız olduğunu düşünmesiydi. Öyle ki İbn İshak onun deli olarak nitelendirilmektense intihar etmeyi düşündüğünü bile

yazmıştır.¹³ Hz. Peygamber toplumun mutlak izolasyon uygulayabileceği ihtimalinin farkındaydı. Eğer bu gerçekleşirse dinin yayılması yani ilahi mesajın toplumsallaşması mümkün olmazdı. O bu duruma karşı stratejik hareket etmiştir. Onun tebliğ faaliyetini minimum muhataptan başlayarak ve ilk yıllarda toplumdan gizleyerek yapması bu stratejinin metodolojik bir parçasıydı. O, toplumun dışlayıcı uygulamalarını minimize ederek hareket etmeyi bir yöntem olarak benimsemişti. Açıkta tebliğ başladığında toplumsal baskı ve yalnızlaştırma uygulamalarının maksimuma çıkması, yöntemin sosyolojik olarak doğru olduğunu göstermiştir. Bu konudaki tarihi detaylar için siyer kitaplarına müracaat edilebilir.

Bununla birlikte Hz. Peygamberin elinde mücadele gücünü artıracak sağlam bir araç da vardı ki o da yine toplumun kendisiydi. Yani Hz. Peygamber bir toplumun dışlama girişimine karşı başka bir toplumun veya toplumların referanslarını kullanarak hareket etmiştir. Bu referansların başında eski peygamberlerle birlikte onların inanmış halkları, Yahudi ve Hıristiyan toplulukları gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in, kendi öğretisini sürekli eski peygamberlerin referansı üzerinden tebliğ ettiği görülmektedir. Kur'an baştan sona eski peygamberlerin referanslarıyla doludur. Ve bu referansların içinde başta Yahudi ve Hıristiyanlar olmak üzere o peygamberlere inanan topluluklar da vardır. Müslümanlar açısından Yahudi ve Hıristiyanlar peygamber mesajlarını zamanla tahrif etmiş topluluklar olarak görülür. Ancak buna rağmen bir peygambere inandıkları için inanan bir toplum açısından önemli birer referans kaynağı olmaya devam ederler. İslam'ın mesajı bu eski referanslar sayesinde daha kolay anlaşılmakta, kabullenilmekte ve yayılmakta, kısacası toplumsallaşmaktaydı.

Buradan çıkarılacak sonuç, bir mesajın toplumsallaşmak için toplumsal referanslara ihtiyaç duyduğu, şayet bu referanslar yetersizse veya hiç yoksa mesajı aktarmanın oldukça güç olacağı gerçeğidir. Toplum, deneyimlediği bilgi dünyasına ait yargılar ortaya koyar ve bu yargıların dışındaki vakalar onun için yabancıdır. Toplum, bu yargıların, üyeleri tarafından da kullanılmasını beklemektedir. Üyeler de bunlar hakkındaki fikirlerini toplumdan öğre-

¹³ Muhammed İbn İshak, *Siyer*, ed. Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 177.

nirler. Berger'e göre makul bilgi denilen şey zaten büyük ölçüde diğer insanlardan öğrenilmiş bilgilerdir, diğer bir ifadeyle öteki insanlar tarafından onaylanmış bilgiler makul görülen bilgilerdir.¹⁴ Buna bilginin toplumsallaşması da denilebilir. Toplumsallaşma vasfı bulunmayan bilgiler veya tecrübeler sadece onu bilen veya yaşayan kişilerin subjektif dünyasına ait olarak kalır.

Eğer dini bir tecrübe sadece bir kişiye özgüyse o kişi din kurucusu bile olsa tecrübesi nesnelleşemez. Bir tecrübenin kişiye özgü olup olmadığını anlamanın yolları vardır. Bir tecrübenin nakledilebilirliği zayıfsa bu durum o tecrübenin daha çok kişisel bir tecrübe olduğunu gösterir. Bu, aynı zamanda o tecrübenin toplumsallaşma kabiliyetinin de zayıf olduğu anlamına gelir. Bunun yanında bir tecrübenin nakledilebilir olması onun toplumsallaşması için yeterli değildir. Aynı zamanda toplumsal makuliyet (anlamlandırılabilirlik) sınırlarının da içinde olması gerekir. Mesela Miraç hadisesinin nakledilebilirliği zayıfken kurban hadisesinin –aşağıda da geleceği üzere- anlamlandırılabilirliği zayıftır. Bu makalede her ikisi de toplumsallaşamayan bireysel dini tecrübe olarak değerlendirilmektedir. Dini mesajın muhatapları (ümme) kişiye özgü tecrübelerin hatıralarını, dilselleşebildiği ölçüde naklederler, bu ayrı bir konudur; ancak kendileri de aynı tecrübeleri yaşamaları için sorumluluk altına sokulmazlar. Dinin toplumsallaşabilen unsurları toplumsal referansları olan, nesnelleşebilen, aktarılabilen ve anlaşılabilen boyutlarıdır.

2. Hz. İbrahim'in Toplumsal Olmayan Tecrübeleri

Tıpkı Hz. peygamber'in Miraç hadisesinde olduğu gibi Hz. İbrahim'in de sadece kendisine özgü olan dini tecrübeleri vardır. Bunların içinden en tanınmış olanları onun oğlunu kurban etme yönündeki teşebbüsüyle eşini bebeğiyle birlikte ıssız bir çölün ortasında bırakıp gitmesidir. Bunlar da onun dini öğretilerine dâhildir. Fakat bunların taşıdığı toplumsal mesajlar doğrudan değil aracılıdır. Bundan kasıt şudur: Olay Hz. İbrahim'e özgüdür yani onun bir benzerini yaşamak başkası için söz konusu değildir. Fakat olay üzerinden nakledilen mesaj topluma açık bir mesajdır. İkisi arasındaki aracılık ise toplum tarafından yapılır. Makalenin bundan sonraki kısmında bu konuyu ele alacağız.

¹⁴ Peter. L. Berger, *Melekler Hakkında Söylenti: Modern Toplumda Tabiat Üstünün Yeniden Keşfi*, çev. Ali Coşkun - Nebile Özmen (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 60, 66.

Taberi tarihinde anlatıldığına göre Hz. İbrahim oğlunu kurban ettiğine dair bir rüya görür. Oğluna hadi kurban kesmeye gidelim der. Bir iple bıçak alarak kurban kesme yerine giderler. Oğlu kurban edilecek olanın kendisi olduğu öğrenir ama itiraz etmez. Hz. İbrahim oğlunu kesmeye çalışır fakat bıçak kesmez. Sonra emri yerine getirdiğine dair bir ses işitir. Etrafına baktığında bir koç görür. Bu, Allah tarafından oğlunun yerine kesmesi için gönderilen kurbanlık hediyedir. Oğlunu bırakıp onu keser.¹⁵ Taberi'de olay çeşitli hadis rivayetlerinden yola çıkarak oldukça uzun ve detaylı şekilde anlatılır. (Kurban edilmek istenen kişinin Hz. İsmail mi yoksa Hz. İshak mı olduğu net değildir.¹⁶ İslam toplumlarında bunun Hz. İsmail olduğu yönündeki kabullerin daha baskın olduğu ileri sürülmektedir.¹⁷ Ancak şunu söylemeliyiz ki bu makale açısından bu konu önemli bir detay değildir. Çünkü bu çalışmada kurbanın kim olduğundan ziyade kurban olayın kendisi ve toplumun bunu nasıl anlamlandırdığı önemsenmektedir).

Bu vakanın İslam düşüncesindeki en güçlü kaynağı Kur'an'dır. Fakat Kur'an'da olay çok kısa ve öz olarak anlatılır ve nerdeyse detaya hiç girilmez. Buna göre Hz. İbrahim Allah'a kendisine salih bir evlat vermesi için dua eder. Allah da ona halim selim bir çocuk verir. Çocuk koşup oynama çağına geldiğinde Hz. İbrahim ona "rüyamda seni kestiğimi görüyorum, ne diyorsun buna" diye sorar. Çocuk da "Allah'ın emrettiğini yap, inşallah sabrettiğimi göreceksin" der. İkisi de ikna olunca babası onu yüz üstü yatırır. Tam o sırada "rüyanı yerine getirdin" diye bir ses duyar. O ses, bunun bir imtihan olduğu söyler ve ona fidye olarak bir kurban gönderilir.¹⁸

Bir diğer vaka ise onun eşini halen süt emen bebeğiyle birlikte çorak bir arazide yapayalnız bırakıp gitmesidir. Taberi'de bununla ilgili nakiller sıralanır. Bunlar detay farklılıkları olmakla birlikte birbirine benzer nakillerdir. Bunlardan birine göre Hz. İbrahim karısı Hacer'i kucağında bebeğiyle birlikte bu günkü Mekke yakınında kurak bir araziye bırakıp ayrılır. Hacer "bizi bu-

¹⁵ Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zakir Kadiri Ugan - Ahmet Temir (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 1/373-374.

¹⁶ Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, 1/358.

¹⁷ Özcan Hıdır, "Hz. İbrahim'in Kurban Edilmesi İstenilen Oğlu Meselesi", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 11 (2010), 19.

¹⁸ Bk. Es-Saffat, 37/100-107.

rada yemeksiz ve susuz neden bırakıyorsun” diye sorar, Hz. İbrahim cevap vermez. “Bunu Allah mı emretti” diye sorunca sadece “evet” cevabını verir. Bunun üzerine Hacer “öyleyse Allah bizi korur” der.¹⁹ Kur’an’da bu vakaya gönderme yapan bir ayet vardır. Buna göre Hz. İbrahim Allah’a dua ederken, çocuklarından bir kısmını ekin bitmez bir vadiye yerleştirdiğini, bunu namaz kılmaları için yaptığını söyler ve onlara rızık vermesi için Allah’a yalvarır.²⁰

Vaka bu haliyle bile dramatik gözükürken Tekvin’de geçen nakli daha da dramatiktir. Buna göre Hz. İbrahim bir sabah Hacer’in eline biraz ekmekle su tutuşturup oğlunu da yanına vererek gönderir. Hacer, çocukla birlikte çölde dolaşırken suyu biter. Çocuğun susuzluktan ölmesini görmemek için onu bir çalının dibine atıp sesini duymayacağı bir mesafeye gidip hıçkırarak ağlamaya başlar. Derken gökten bir melek iner ve Hacer’e çocuğu kaldırmasını söyler. Allah’ın o çocuğu büyük bir milletin atası yapacağı haberini verir. Tekvin’deki kıssada Hz. İbrahim’in bunu Allah’tan aldığı bir mesajdan sonra yaptığı belirtilir.²¹

3. Vakaların Tekilliği-Hz İbrahim’e Özgü Oluşu

Subjektif olması açısından Kurban vakasını Hz. İbrahim’in “Miraç hadisesi” olarak görmek mümkündür. Onun bu tecrübesinden dersler çıkarılabilir, örnekler verilebilir, onun ne kadar iman dolu biri olduğuna dair nasihatler çıkarılabilir; ancak bu vaka ona özgü bir dini tecrübedir ve bu yüzden de tıpkı Miraç vakasında olduğu gibi toplumsallaşamaz. Yalnız, kurban hadisesinin Miraç vakasından önemli bir farkı vardır. Miraç toplumsal olmadığı gibi aynı zamanda dilsel de değildir. Oysa kurban hadisesi oldukça dilsel bir olaydır. Bundan kasıt şudur: Miraç olayını bizzat yaşamak Hz. Peygamber’den başkası için mümkün olmadığı gibi bu olayı gerçek manada anlatmak yani dilselleştirmek de oldukça zordur. Örneğin Miraç olayı ile ilgili olduğu kabul edilen²² şu ayetlere bakalım:

“Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna

¹⁹ Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, 1/347.

²⁰ Bk. İbrahim, 14/37.

²¹ Bk. Tekvin, 21/12-18.

²² <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Necm-suresi/4789/5-18-ayet-tefsiri>

vahyedeceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğünüz şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, o, Cebrail'i bir başka inişte daha (aslı suretiyle) görmüştü. Sidretü'l Müntehâ'nın yanında. Me'va cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü.²³

Bu ayetlerin öznesi, yüklemi nesnesi bellidir. Gramer açısından sorunlu değildir. Fakat bu ayetlerin tam olarak neyi anlattığını en iyi şekilde sadece Hz. Peygamber'in kendisinin bilebileceği açıktır. Elbette bu, Miracın tamamen gizli olduğu ve yorumlamaya bile kapalı olduğu anlamına gelmemektedir. Hatta Miraç hakkında yazılmış hacimli bir literatürün varlığından, onu anlamak için büyük bir çaba gösterildiği de anlaşılmaktadır. Miraçla ilgili yorumlara dikkat edilirse yorumcular konuyu anlaşılır hale getirmek için büyük bir gayret sarfederler. Ama yine de hiç birisi onu tam anlamıyla nakletmeyi başardığını iddia edemez. Onlar sadece Miraç hakkında kişisel yorumlarını nakletmiş olurlar. Bu durum Miraç olayının dilsel bir vaka olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Elmalılı Miraç vakasının ayat-ı ilahiyeden olduğunu, misli görülmediğini ve bunun sadece müşahede ve haber ile bilinebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre bu hadiseyi anlaşılır kılmak için insanların aşına olduğu örnekler vermeye kalkışmak bile tenakuz oluşturur.²⁴ Elmalılı'nın fikirleri bizim buradaki iddialarımızla örtüşmektedir.

Kurban vakasına gelince, o harikulade dilsel bir vakadır. Hatta o kadar dilseldir ki insanlar bunu anlamakla kalmaz olayın geçtiği mekânı bile görselleştirebilir. Kurban vakasını dinleyen herkes olan olayı tam tamına anlatıldığı gibi anlayabilir, üstelik iyi bir anlatıcı olayı canlı olarak yaşıyormuş gibi nakletmeyi başarabilir. Ancak Miraç vakasıyla kurban vakasının ortak bir noktası vardır. İkisi de dini tecrübe anlamında bir başkası tarafından yaşanmaz. Herhangi bir kimse Hz. Peygamber'in ruh dünyasında yaşadıklarını idrak edemeyeceği gibi ne Hz. İbrahim'in ne de kurban olmak adına kendini teslim eden oğlunun yaşadıklarını yaşayabilir. Bu vakalar dini anlamda tek seferlik vakalar, tek kişiye özgü tecrübelerdir.

²³ En-Necm, 53/8-17.

²⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayın, ts.), 5/308.

Bunun Hz. İbrahim'e özgü olduğuna dair Kur'anî referanslar bulmak da mümkündür. Nitekim Kur'an'da Allah'ın İbrahim'i bazı kelimelerle sınanmış ve onu dost edindiği bildirilmiştir.²⁵ Onun sınanmış kelimelerden birinin de evladını kurban etmek yönündeki ilahi mesaj olduğu ileri sürülmektedir.²⁶ Kur'an'da Hz. İbrahim'in şahsiyeti hakkında detaylı bilgi bulunur. Allah tarafından dost ilan edilmiş olması, inananlar topluluğu açısından bakınca onun için oldukça önemli bir ayrıcalıktır. Hz. İbrahim'in sınanmış vakaları, kurban vakası da dahil, bu ayrıcalıklı konumuna göre değerlendirmek gereklidir.

Bununla birlikte bu olayların teolojisi ile sosyolojisini birbirinden ayırmak gerekir. Teolojik olarak bakınca onun denendiği vakalar Allah'la kendisi arasında gerçekleşen özel olaylardır. Fakat sosyolojik olarak bakınca durum farklılaşmaktadır. Çünkü o, yaptıklarını aynı zamanda toplumuna da izah etmekle yükümlüdür. Mesela kurban vakasını nasıl anlatabilir? Bunu Allah emretti dediğinde eşi ve oğlu ikna olabilir fakat bu yeterli değildir, bundan dolayı onu pagan inanışlarına yönelmekle suçlayacak büyük bir kitleyi de ikna etmesi gerekmektedir. Dahası kendi inanışlarını onayladığı için paganların sevinmesinin de önüne geçmelidir. Nitekim kaynaklarda geçen bilgilerle göre onun yaşadığı toplumda ilk çocuğu tanrılara kurban sunma şeklinde yaygın olarak başvurulan paganist bir uygulama vardı.²⁷

Hz. İbrahim için iki seçenek söz konusuydu. Ya kendi yavrusunu kurban ederek öldüğünü seyredecek ya da merhametli Allah bu talebinden vazgeçerek onu bu ağır yükün altından kurtaracaktı. Onun ikinci seçenektan haberi yoktu, eğer olsaydı bu gerçek bir imtihan olmazdı. Öyleyse Hz. İbrahim ilk seçeneğe göre hazırlanmaktaydı. Çocuğunu kurban edecek ve gömecekti. Aklına neler geldiğini ve o süreçte neler yaşadığını gerçek manada kimse bilemez. Bilindiği kadarıyla Allah ondan böyle bir talepte bulunmuş fakat bunu başkasına anlatmakla yükümlü tutmamıştır. Şayet yükümlü tutmuş olsaydı Hz. İbrahim'in bunu dini bir sorumluluk olarak halkına da izah etmesi gerekecekti. Kendisinin bir evlat katili olmadığını, inandığı tanrının da tıpkı pa-

²⁵ Bk. El-Bakara 2/124; Nisa, 4/125.

²⁶ Ömer Faruk Harman, "İbrahim", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/271.

²⁷ Karen Armstrong, *Tanrının Tarihi: İbrahim'den günümüze 4000 Yıllık Tanrı Arayışı*, çev. Oktay Özel vd. (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 35.

ganları gibi çocuk sunaklar talep etmediğini anlatmalıydı. Ve eğer yapmış olsaydı, tüm bunları, inandığı tanrıya onun isteği üzerine çocuğunu kurban etmiş birisi olarak yapacaktı. Görünen o ki, Allah'ın, fiili olarak çocuğunu kurban etmesine izin vermemiş olması onu, halkına izah etmekte zorlanacağı zor bir durumdan kurtarmıştır.

Fakat yine de bu ve buna benzer sıra dışı davranışları Hz. İbrahim'i kolay anlaşılır bir kişi olmaktan çıkarıp kendine özgü biri haline getirmiştir. Kierkegaard, onun bu özgünlüğüne adeta hayran olmuş birisidir. Ona göre İbrahim'in absürt ve çılgın görünüşlü şeylere imanını onu yücelten asıl şeydir. O, "insanî bir hesaplamanın söz konusu olamayacağı absürdün gücüne inanmış" bir iman kahramanıdır.²⁸ Dış görünüşü çılgınlık olan şey aslında onu yücelten bir ayrıcalıktır.²⁹ İbrahim'in yalnızlığı da bu yüceliğinden gelir. Ona göre, "İbrahim kadar yüce kimse olmadığına göre, İbrahim'i kim anlayabilir ki?" O, Kutsal Kitap'ta geçen "İman sayesinde bir yabancı olarak vaat edilen ülkeye yerleşti"³⁰ pasajını, İbrahim'in anlaşılmaz imanına gönderme yaptığı şeklinde yorumlamaktadır.³¹ Ona göre İbrahim için iki seçenek vardır: O ya bir katildir ya da yaşadığı paradoksa kimsenin aracılık edemeyeceği bir iman babasıdır. Birincisi olamaz, olsa olsa ikinci seçenek söz konusudur. Onun yaşadığı paradoksa kimse aracılık edemeyeceğine göre "yalnızca sözcüklerle ilgilenenlere bundan bahsetmek düşüncesizliktir."³² Öyle ki İbrahim bundan eşine bile bahsetmemişti. Onun sınavı ona adeta doğal olarak sessizlik yemini ettirmişti.³³ Kierkegaard, görünüşte İbrahim'i anlatmaya çalışır; ancak onun anlatılmazlığının farkındadır. Ona göre hem felçli hem kör olanlar nadirdir; ancak bundan daha nadir olanı, İbrahim'in hikâyesini anlatabilendir.³⁴

Kierkegaard, Hz. İbrahim'le ilgili yazdıklarından dolayı eleştirilmiştir. Mesela onun, Hz. İbrahim'in imanını saçmalıklara dayanan bir iman olarak

²⁸ Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), 79.

²⁹ Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, 59.

³⁰ İbraniler, 11/9.

³¹ Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, 56, 59.

³² Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, 113-114.

³³ Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, 65.

³⁴ Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, 66.

açıklamaya çalıştığı, hâlbuki onun imanının akla dayandığı ileri sürülmüştür.³⁵ Fakat bizce, bu iddia şundan dolayı eleştirilebilir: Birincisi Hz. İbrahim'in hayatı yekpare bir hayat değildir. O tabiatı ve toplumu analiz etme konusunda oldukça bilge davranır, akıllı ve stratejik hareket eder, inanç konusunda tartışmaya girdiğinde kimi nasıl ikna edeceğinin farkındadır. Fakat onun rasyonel tavırları çoğunlukla insanlara yöneliktir. Söz konusu Allah ve onunla arasındaki öznel ilişkisi olduğunda Hz. İbrahim irrasyonel davranabilmektedir. Kierkegaard'ın fikirleri onun bu irrasyonel tavırlarına odaklanmaktadır. Buradaki irrasyonellikten kasıt toplumun bilgi havuzu tarafından onaylanması güç olan davranışlarıdır. O, yukarıda geçen "Hızır" hikâyesinde olduğu gibi toplumun değil Allah'ın onayını esas aldığı zaman, davranışlarının rasyonel gerekçelere dayanmasını göz ardı edebilir. Bu da onun yalnızlaşması anlamına gelir ki Kierkegaard bunu izah etmeye çalışmaktadır.

İkincisi Kierkegaard zaten akılcı birisi değildir. Dolayısıyla onun teolojisi de akılcı bir mantığa dayanmaz. Ona göre Tanrı nesnel olarak bilinemez. O öznedir ve sadece bireyin gönlünde var olur. Tanrı-insan ilişkisini tarif eden rasyonel bir bilgi bulunmaz. Bu ilişki tamamen biricik ve subjektif bir tecrübeden oluşur ve tam olarak anlatılamaz.³⁶ Bu açıdan bakınca, Kierkegaard'ın Hz. İbrahim'le ilgili fikirleri kendi felsefi paradigmasıyla uyumludur. Hatta onun felsefesini en iyi temsil eden örneklerden biri Hz. İbrahim'dir. Bu yüzden de ona hayran olmasının mantıklı bir açıklaması yapılabilir. Ama yine de şu bir gerçektir ki Kierkegaard'ın tarif ettiği İbrahim, yegâne İbrahim değildir. Çünkü İbrahim'in imanı subjektif ve anlatılamaz bir imansa, o zaman Kierkegaard'ın da bunu anlatamamış olması gerekir. Gerçekten de Almond'un da dediği gibi o da İbrahim'i tam olarak ve mantıklı bir şekilde izah edemez.³⁷ Bu yüzden onu Hz. İbrahim'i anlatamadığı veya yanlış anlattığı gerekçesiyle eleştirenler aslında dolaylı olarak onun fikirlerini desteklemiş oluyorlar. Çünkü o bir yandan İbrahim'in anlatılamaz olduğunu savunup diğer yandan kendisinin onu anlatabildiğini ileri sürmüş olsaydı çelişkiye düşmüş olacaktı. Bu du-

³⁵ Muammer Esen, "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* LII/2 (2011), 117-118.

³⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 891.

³⁷ Ian Almond, *İbni Arabi ve Derrida: Tasavvuf ve Yapısöküm*, çev. Kadir Filiz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 130.

rumda onun da anlatmakta başarısız olması, fikirlerinin dolaylı olarak doğrulandığı anlamına gelir. Bu aslında bir paradokstur. Onu anlatmaya çalışırken anlatamamak ama bu şekilde anlatmış olmak... Zaten ona göre -yukarıda geçtiği üzere- İbrahim'in hayatı bir paradokstur. Bu paradoks sadece onun öznel imanı sayesinde anlamlı olabilir. Aksi takdirde o bir evlat katili gibi gözükcektir.

4. Hz. İbrahim'in Öznel Tecrübesini Toplumsallaştırmak

Burada şu soruyu sormak gerekir? Hz. İbrahim anlatılamaz ve anlaşılamaz birisiyse günümüzde onu anlatanlar kimden bahsetmektedirler?

İlk olarak, yukarıda da geçtiği üzere onun tüm hayatı anlatılamaz değildir. O birçok açıdan gayet anlaşılır bir kişi olarak yaşamıştır. Onun hayatında anlatılması zor olan unsurlar onun kişisel imtihanı sayılan sıra dışı vakalarıdır. Bunlardan yukarıda bahsedilmiş ve bunların nesnelleşemeyen yani toplumsallaşamayan unsurlar olduğu ileri sürülmüştü. Buna rağmen bu vakalar toplumda sıklıkla anlatılır. Bundan dolayı da bilinirlik seviyesi oldukça yüksektir. Mesela herhangi bir İslam toplumunda ortalama ölçüde din eğitimi almış kişilerin nerdeyse tamamı onun bilhassa kurban vakasını bilir. Peki, toplumsal bilgi havuzu ve onaylama mekanizması bu davranışı reddetmesi gerekirken neden Hz. İbrahim söz konusu olduğunda tam aksi şekilde davranır? Bunun cevabı toplumsal belleğin işleyiş yönteminde saklıdır. Nitekim toplumsal bellek bu vakaları önce sembolleştirir sonra da makul referanslar üzerine aktararak yeniden kodlar. Diğer bir ifadeyle toplum bu vakaları olduğu gibi üyelerine rapor etmez, onun yerine bunları anlamlı hale getirecek alternatif bir mekanizma üzerine aktarır. Aktardığı mekanizma zaten makul ve masum bir mekanizma olarak tanınmış olduğundan Hz. İbrahim'in sıra dışı tecrübeleri birden bire makul ve masum hale gelir.

Örneğin, kurban vakasında aslında sözcüklerle bir çocuğun kurban edilme sahnesi anlatılır. Fakat toplumsal bellek bu sahneyi bir başka dile çevirerek bireylerine nakleder. Çeviri dilindeki görselde dramatik bir kurban sahnesi değil Allah'a saf bir imanla yönelmiş baba ve oğul gözükür. Bu, günümüzde bazı video düzenleme tekniklerinde kullanılan yönteme benzetilebilir. Video düzenleme araçlarıyla, aynı görsel farklı sesler, efektler ve alt yazı ekleriyle bambaşka anlamları anlatabilen araçlara dönüştürülebilir. Toplumsal bellek

kurban vakasında adeta bir video düzenleme aracı gibi davranır.³⁸ Bu durumda kurban vakası söz konusu olduğunda toplumda dolaşan anlatı aslında olumlu anlamda bir yanılısamadan ibarettir.

Bunu şu şekilde detaylandırabiliriz. Evlat kurban etme vakası günümüz toplumlarının belleğinde olumlu referansları olan bir fiil değildir; aksine o paganist bir inançla özdeşleştirilmiştir. Fakat buna rağmen inanan bir kimse Hz. İbrahim'in vakasını paganizmle ilişkilendirmez. Çünkü bu vaka inanan toplumların belleğinde oldukça olumlu karşılıkları olan başka kavramlarla kodlanmıştır. Bunlar iman ve itaat kavramlardır. Yani kurban vakası görsel muhalefetine rağmen toplumsal bellekte iman ve itaatle ilgili müktesebatın içinde sınıflandırılmıştır. Bu da Hz. İbrahim'e özgü olarak bir seferliğine yapılmıştır. Bizim bunu yeniden kodlamak şeklinde nitelememizin nedeni toplumun alışılmış sınıflandırma sistemine uygun olmamasıdır.³⁹ İbrahim, İsmail ve kurban kelimeleri yan yana her geldiğinde Müslüman toplumun sıradan bir üyesi bunu iman ve itaat olarak algılayıp ona göre çözümlemesini yapar. Böylece Hz. İbrahim'in anlaşılamayan, sıra dışı, bireysel vakası birden bire anlaşılır hale gelir ve toplumun öğrettiği ve bireylerin kanıksadığı bir olgu olan "itaat" üzerinden toplumsallaştırılmış olur. Hz. İbrahim "sıdkı bütün bir peygamberdir."⁴⁰ Kurban vakası da bu sıdkın (itaatin) bir sembolü olarak toplumda nesnelleşir.

³⁸ Bu durum akla toplumun olguyu saptırılabilceği ihtimalini de getirir. Aslında bu ihtimal gerçekten vardır ve doğrudur. Toplum aynı zamanda iyi bir manipülasyon yani saptırım aracıdır. Yukarıda buna kısmen değinilmişti. Mesela peygamberlerin "deli" olarak nitelendirilmesi bu tip bir manipülasyon örneğidir. Bu yöntemde peygamberin hakikatle ilgili mesajı toplumsal bellekte tanınmış bir olgu olan "delilik" üzerine aktarılır ve bu şekilde onu mahkum etme yoluna gidilir. Bu durum, müstakil bir çalışmanın konusudur ve bu kapsamda "Kur'an'da Deliliğin Sosyolojisini Yapmak" adlı çalışmamız devam etmektedir.

³⁹ Burada tamamen metoforik amaçlı olarak bazı bilgisayar terimlerinden yararlanılmıştır. Aynı metaforla devam edecek olursak; aslında çocuk sunaklar gibi vakalar toplumsal bellekte normalde "paganizm" kılasörün içinde olması gerekir. Ancak Hz. İbrahim'e özgü olarak bu, "iman ve itaat" kılasörünün içine yerleştirilmiştir. Anlamı da bu kılasörün içeriğine göre belirlenmektedir.

⁴⁰ Meryem, 19/41.

Kurban vakasını nesnelleştirmek için başka bir yöntemin daha takip edildiği görülür. Buna göre Hz. İbrahim bu şekilde davranarak çocuk kurban etme paganizmini önlemeye çalışmıştır. Bilhassa İslami literatürde bu oldukça yaygın bir yorumlama biçimidir. Bu yüzden de bu bilgi için özel bir kaynak göstermeye gerek görmüyoruz. Biz burada bu yorumlama biçiminin doğruluğu veya yanlışlığı üzerinde durmayacağız. Sadece metodolojisine odaklanacak ve bunun aslında bir tür toplumsallaştırma yani nesnelleştirme çabası olduğunu savunacağız. Bunun için de “politika” kavramından yararlanacağız. Bizce bu tip yorumlama tarzı politik bir yorumlamadır. Bu yaklaşımda toplumun tanık olduğu politik araçlar kullanılmakta ve bunun sayesinde Hz. İbrahim’in öznel vakası nesnel hale getirilmeye çalışılmaktadır. Çünkü politika toplumsal belleğin anlamlandırabildiği bir olgudur. Yukarıdaki yaklaşımda merkezi konumda olan kavram “itaat”ken bu yaklaşımda “politika”dır.

Bunu politik olarak adlandırmamızın nedeni şudur: Bu yorumu ileri sürenler bir bakıma Hz. İbrahim’in politik davrandığını savunmuş olurlar. Çünkü buna göre Hz. İbrahim çocuk katli gibi sapkın uygulamaları gördüğü halde bunlara doğrudan müdahale etmek ve yasaklamak yerine dolaylı bir yol tercih etmiştir. Dahası şartları olgunlaştırmak maksadıyla kendisi de olaya iştirak etmiş ve böylece şaşırtmacalı bir yöntem kullanmıştır. Ona bunu öğütleyenin Allah olduğu fikrinden hareket ettikleri için bu fikri savunanlar açısından bu durum ahlaki bir sorun teşkil etmemektedir. Fakat politik yorumlayanların şu detayları atladıkları görülür. Birincisi, onun, bu eylemi açıktan açığa değil gizlice yaptığı anlaşılmaktadır. Eğer böyle bir niyeti olsaydı bunu herkese ilan etmesi gerekirdi. İkincisi, çocuk kurban etmeye teşebbüs etmiş olması o günkü pagan inancını meşrulaştırmak için yeterli olabilirdi. Mesela Hz. Lut aynı yöntemi kullanarak önce eşcinselliğe teşebbüs etse sonra da bunu Allah’ın yasakladığı savunarak vazgeçse, fiili olarak icra etmemiş bile olsa, bu tutumu söz konusu eylemi meşrulaştırmak için toplum nezdinde yeterli sayılabılırdı.

İster doğrulanabilir olsun isterse olmasın, politik yorumlama biçimi her halükarda bir toplumsallaştırma çabası olarak görülmelidir. Çünkü bu şekilde Hz. İbrahim’in olayının gerçek mahiyeti tam manasıyla açığa kavuşturulmuş olmaz fakat anlaşılmayan bir olay politik bir metotla anlaşılır hale getirilmiş olur. Çünkü toplumsal bellek politik olan vakaları anlamlandırabilecek tecrü-

belere sahiptir. Politik olan toplumsal olandır, anlaşılabilir olandır. Okuyucu veya dinleyicide “demek bu yüzdenmiş” hissi uyandırır. Bu sayede, halk arasında kullanılan bir ifadeyle, “taşlar yerine oturur.” Ama yerine oturan aslında vakadaki asıl taşlar değildir. O taşlar zaten Hz. İbrahim’in nezdinde yerli yerindedir. Asıl yerine oturan taşlar, onun vakasını dinleyen kişilerin bilincindeki taşlardır. Olayın, subjektif bir dünyanın içinden çıkarılıp toplumsal bir dünyanın içine yerleştirilmesidir. Diğer bir ifadeyle Hz. İbrahim’in subjektif dünyasından çıkıp toplumun dünyasında nesnelleşmesidir.

Aynı durum onun eşini ve çocuğunu ıssız bir çöle bıraktığı vaka için de geçerlidir. Eğer bu kişi Hz. İbrahim olmasaydı olayın toplum hafızasında bilhassa günümüz toplumlarında olumlu hiç bir referansı yoktu. Hz. İbrahim’in toplum belleğindeki olumlu referansları sayesinde bu vaka özellikle İslam toplumlarında Allah’a itaatın öncelikli sembolleri haline gelir. Hz. İbrahim bunun sayesinde Allah için “yârden ve evlad-u iyalden” vazgeçebilen bir iman kahramanı olarak algılanır.

Normal koşullarda toplum bu tip vakaları sakıncalı görür, olumsuz örnek oluşturmaması için gizleme yoluna gider. Burada Hz. İbrahim’in istisnai konumu devreye girer ve bir seferliğine onun bu davranışları makulleşir. Üstelik toplum bunu yaparken bu konu da sadece Hz. İbrahim’e özgü davrandığını her fırsatta ilan eder. Bunun kanıtı, buna benzer başka davranışlara karşı oldukça tepkisel davranmasıdır. Mesela Mekke müşriklerinin de benzer davranışları olmuş, bazı kız çocuklarını katletmişlerdir. Bu vakalar İslam toplumlarında merhametsizliğin, inançsızlığın ve sapkınlığın zirve örnekleri olarak anlatılır. Sapkınlık toplum tarafından bilinen ve anlamlandırılan bir durumdur. Toplum burada da Hz. İbrahim vakasında gösterdiği refleksin benzeri gösterir. Yani çocuğunu toprağa canlı canlı gömen babanın tecrübesini aynı şekilde yaşamaz/yaşayamaz. Ancak onu, bildiği kavramlar ve tecrübeler üzerinden nesnelleştirme yoluna gider. Böylece Mekkeli müşrikler inançsızlık ve vahşiliğin bayağı sembolleri olurken Hz. İbrahim imanın ve sadakatin asil temsilcisi olur.

Sonuç

Bir dini tecrübe için toplumsallaşmak önemli hatta hayatidir. Çünkü eğer bu olmazsa din, kurucunun veya peygamberin subjektif bir tecrübesi olarak

kalır ve onun ölümüyle birlikte kaybolup gider. Toplumsallaşmak demek bir tecrübe için anlaşılma, aktarılma, anlamlı olmak ve makulleşme anlamına gelir. Bu, bir tecrübenin kişisel dünyanın öznelliğinden ve mahremiyetinden çıkıp toplumun açık erişimli dünyasında nesnelleşmesi demektir. Fakat bu durum bütün dini tecrübeler için geçerli değildir. Bazıları hiçbir surette nesnelleşemez. Hz. Peygamber'in Miraç hadisesi buna iyi bir örnektir. Ama yine de bir toplum, olağanüstü bireyselliğine rağmen dini bir tecrübeyi nesnelleştirmek konusunda ısrarcı olabilir. Bu durumda onu topluma mal etmek için bir yöntem geliştirir. Bu yöntem öznel olan tüm unsurları mümkün olduğu kadar nesnel referanslar üzerine nakletme şeklinde uygulanır. Böylece olay sembolik bir vakaya dönüşür, onun üzerine aktarıldığı nesnel referans ise asıl unsur olur. Bu makalede Hz. İbrahim'in kurban vakasında toplumun bu metodolojiyi kullandığı ileri sürülmüştür.

Kurban vakası Hz. İbrahim için gerçek bir vakadır ve bu vakanın onun açısından gerçek mahiyeti izah edilebilir değildir. Bunu izah etmek için en yoğun çabayı harcayan kişi bilindiği kadarıyla Kierkegaard'dır, ancak on da Hz. İbrahim'i tam olarak anlatmayı başardığını hiçbir zaman ispatlayamaz. Bunun nedeni Hz. İbrahim'in yaşadığı tecrübenin ona özgü olması ve anlamlandırma açısından nerdeyse hiçbir nesnel kriterinin bulunmamasıdır. Fakat buna rağmen onun toplumsal bellekte oldukça nesnel ve anlaşılabilir bir karşılığının olduğu görülmektedir. Çünkü toplumun, bu kompleks ve paradoksal durumun üstesinden gelmeyi başaracak bir uyulaması vardır. Toplum bu uygulama esnasında olayı sembolik bir konuma çekerek onun adeta aynadaki yansıması üzerinden hareket eder. Gerçek olay aslında dramatik bir kurban vakasıyken aynaya yansıyan görselde kahraman bir babanın saf imanı gözükür. Bu, toplumun aslında olağanüstü şekilde yeniden yaratım kabiliyetine sahip olduğunu gösteren bir durumdur. Toplum bu yeteneğini bazı seçkin kişiler için özellikle kullanır. Onların fiillerini kendi anlam rezervlerine göre kritik etmez; tam tersine onların fiillerine göre kendi anlam rezervlerini günceller. Kurban vakasında sadece Hz. İbrahim'e özgü olarak bu vakayı bir kahramanlık destanına çevirir. Onun haricindekiler hiçbir zaman canı bir baba olmaktan kurtulamazlar.

Bunda kutsal kitapların ve peygamberlerin dini öğretilerinin yeri elbette büyüktür. Hatta dini kişilikler söz konusu olduğunda bu yöntemi topluma

onlar öğretmektedirler. Mesela dini metinlerde yer almamış olsaydı beş bin sene önce yaşamış İbrahim'in hikâyesini kim bilebilirdi? Toplum kutsal metinlerden onun hikâyelerini öğrendiği gibi onu nasıl toplumsallaştıracağını da öğrenir. Üstelik ona ve anılarına saygı duyduğunu göstermek için kutsal metinlerde geçmemesine rağmen isminin başına "hazret" koyarak onu onurlandırır. Hz İbrahim'in kurban vakası kutsal kitap öğretilerinin toplumsal bilinci dönüştürmesine oldukça uygun bir örnektir.

Kierkegaard, İbrahim kadar yüce biri olmadığı için onu kimsenin anlamayacağını düşünmektedir. Tek tek bireyler söz konusu olduğunda bunun doğru olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ancak milyonlarca kişinin bilinciyle ortaya çıkan kolektif yüceleme de hafife almamak gerekir. Toplum onu anlamak için devasa bir İbrahim'e dönüşmez ancak onun yüceliğinin harika bir kopyasını çıkararak herkesin önünde sergileyebilir.

Kaynakça

- Almond, Ian. *İbni Arabi ve Derrida: Tasavvuf ve Yapısöküm*. çev. Kadir Filiz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Armstrong, Karen. *Tanrının Tarihi: İbrahim'den günümüze 4000 Yıllık Tanrı Arayışı*. çev. Oktay Özel vd. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.
- Berger, Peter. L. *Melekler Hakkında Söylenti: Modern Toplumda Tabiat Üstünün Yeniden Keşfi*. çev. Ali Coşkun - Nebile Özmen. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Coştu [Coştu, Yakup. "Toplumsallaşma ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapçioğlu. 369-385. Grafiker Yayınları, 2012.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Yenda Yayın, ts.
- Esen, Muammer. "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* LII/2 (2011), 111-128.
- Görgün, Tahsin. "Kur'an Kıssaları'nın Neliği (Mahiyeti) Üzerine". *Kur'an Sempozyumu (Fecr Yayınları)*, 19-40.

- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 13. Baskı., 2014.
- Harman, Ömer Faruk. "Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Kurban". *Hız. İbrahim*. ed. Ali Bakkal. 149-158. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2007.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrahim". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/21/C21016464.pdf>
- Hıdır, Özcan. "Hz. İbrahim'in Kurban Edilmesi İstenilen Oğlu Meselesi". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 11 (2010), 18-22.
- İbn İshak, Muhammed. *Siyer*. ed. Muhammed Hamidullah. çev. Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- Kierkegaard, Soren. *Korku ve Titreme*. çev. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Sherkat, Darren E. "Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri". çev. Özcan Güngör. *TurkishStudies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* VIII/3 (2013), 279-297.
- Taberi. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. çev. Zakir Kadiri Ugan - Ahmet Temir. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Yavuz, Salih sabri. "Mi'rac". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/132-135. TDV Yayınları, 2005. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirac>
- Yitik, Ali İhsan. "Paylaşılamayan Ata: Hz. İbrahim". *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*. 541-550. Ankara, 2012.